

KILÁTÓ

ROMANTIKA A KRITIKÁBAN

Már a címet is félve és habozva írom le. Nem mintha állításom igazságában kételkednék, inkább aggaszt, hogy létezik-e egyáltalán az a tárgy — irodalmi kritika —, amelyre vonatkoztatom. Ha a józan irodalmi mérlegelés művészetét nevezem kritikának, joggal elmondhatom, hogy halottat keltegetek. De élőknek kell tekintenem a holtat, ha pusztulásba vivő bűneiről akarok beszélni — a megmértelyezettek gyógyulására.

Sötér István *Apátlan irodalom* c. eikkében az irodalom örök fiúja, az író hívó szavát hallatta a név-, az életadó apa, a kritikus után. Hol vannak ma a kritikusok? Egy megfigyeléssel egészíthetem ki Sötér körleletét: az utóbbi években megjelent bírálatok szerzői java részben más műfajok kipróbált mesterei, kiváló költők vagy a széppróza jelentős művelői, — és ez még a jobbik eset. Halász Gábor, Hevesi András, Szerb Antal, a „tragikus nemzedék“ elhunytával, Gyergyai és Illés Endre, a bíráló, hallgatásával, Bóka, Kardos, Keresztury, Komlós gyér megszólalásával mintha a kritikus is eltűnt volna, — a látó és látnok egy személyben.

A folyóiratok könyvespole-rovata ma sem soványabb, csak éppen a kritikus hiányzik, az olvasónak az a fajtája, akit nem feszít kevesebb vagy kisebb élmény, mint az író, de ezt a göresöt az író oldja fel helyette. A kritikus a szerző Pyladese, követi nőrabló útjain; mai bírálóink vagy Mentorok akarnak lenni, vagy a hitvallás pereében — trójainak bizonyulnak. Újabb könyvszemlének vagy sokat markol és ezért keveset fog, vagy mereven próbálja utánozni más testeken tanult fogásait.

Legszembetűnőbb kortárs recenzienseink szemérmetlen magamutogatása, tudásuk, tapasztalatuk oda nem illő fitogtatása. X regényről, Y verskötettről szóló ismertetésben szinte oldalakon át olvashatunk mai irodalmunk kialakulásáról, a társadalom szerkezetéről és hatásáról az irodalomra, a líra vagy regény műfaji szerepéről, sőt néha még a címben jelzett munkának is jut egy-két sor a bírálat végén. Az én túláradása ez, a szeretném-ha-szeretnémnek leginkább lírai vershez méltó magatartása egy jellegzetesen tárgyias műfajban s rikító tünete annak, amit úgy kereszteltem el: romantika a kritikában. De az új kritika prófétái már rendszerint akkor esatát vesztenek, amikor íróasztalukhoz ülnek. Már nézőpontjuk helytelen: úgyszólván

sohasem jut eszükbe, hogy fontolóra vegyék, mi is volt tulajdonképen az ok, mely a szerzőt írásra készítette. Az irodalom kifejezés és megismerés, — mennyiben kifejezés és megismerés hát egy-egy mű: ez volna a par excellence kritikai kérdés, hiszen az irodalom — érvényességét tekintve — egy fajtája a filozófiai tevékenységnek. Ez egyedül lehetséges a priori szempont híjján ott tartunk, hogy valamely szerenésés bírálóat főként rokon- vagy legalább is hasonló lelkek találkozása. Ilyen volt például Vas István kritikája Nemes Nagy Ágnes verseskötetéről, a *Kettős Világban*-ról vagy Nemes Nagy Ágnesé Pilinszky *Trapéz és korlát*-járól. A kritikára ítéltetett író azonban mindenki rokona.

A romantikus túlzás, vakság másik közveszélyes jelensége az egyéniség tébolya. A kritikus habzó szájjal követeli az újat, az eredetit, a még soha-nem-voltat: az egyéniség mindenek előtt, ha kell, az egyes művek értékének rovására. A ritkaság a fontos, az igazság másodrendű; „esip-esup igazzal mit törődöm én“. Így lesznek, mondjuk, a legmodorosabb költők az aréna hőseivé, jóllehet még egy épkezláb költeményre sem hivatkozhatnak. (Zárójelek között: a fölizgatott bíráló néha éppen az eredeti mellett siklik el, mivel a szegény szerző történetesen nem úgy és nem azt írja, amit szemellenzős bírója eleve fejébe vett. Nemrégiben egyik árkon-bokron át realista szándékú kritikusunk Rónay Györgynek a modern regényről szóló élesszemű, pontos, pozitivistá tanulmányát fitymálva utasította Szerb Antal szellemtörténeti módszerű *Hétköznapok és csodák*-jának utánzatává. Vaskos példa a romantikus, énközponti ítéletre. További vita helyett Fénelon megállapítása fut tollamra: „A ritkaság hiány és a természet szegény-sége.“)

A felduzzadt én panoptikumai érdekességéből következik az objektív értékrendszer hiánya, illetve viszonylagossá válása. A-t B-vel mérük össze, B-t C-vel s mire az Y-nal jelölhető tollforgatóig jutunk, elfelejtettük, mi az író voltaképen. Az egyéniség paranesa vezet az író megfélemlítéséhez. Mindenféle irracionális legfőbb ellenségét kell itt idéznem, Julien Bendát; szerinte az így kitermelt író hasonlít ahhoz a lényhez, aki „szerveinek alakját csak önmagának akarná köszönni, semmiképen fajtájának“ és a fajfejlődésről, filogenezisről hallani sem óhajt.

Ugyancsak sajátosan romantikus módon idegenkednek a fiataloktól, „menekülnek tőlük a multhoz, „a régi jobb volt“ felkiáltással. Pedig a régi csak *akkori* volt, az új pedig *mostani*.

Talán nem vehetjük irodalmunk romantikus betegségeivel egy kalap alá, mégis idekívánkozik az egyik legkártékonyabb irodalmi rákfenének, a kritikai klikk-rendszernek kipellengérezése. Barát ír a barátról, ami mértékkel helyes, hiszen a megértés esírása a lelkesedés; irodalmi értékrendszerünk azonban szinte teljesen a hajlongó hátak magasságában terül el. A hiba ellenkezője még visszataszítóbb; nem ritka eset, hogy a gyűlölködő haragos

súlyosan elmarasztalja céhtársát. De kétségkívül a legemélyítőbb a két fonákság együttes jelentkezése: a barátból ellenséggé fordult író érzésváltozásának megfelelően dícséretből szidalommá fordíti bírálatát. Hiába, a Trissotinek irodalma vagyunk.

Az analfabéta recenzensek elburjánzása igazán legkisebb bánatunk. Őket csupán sorstársaik vehetik komolyan. A viszonylag legesekélyebb önálló erőmutatványnt igénylő kritika látszatra a dilettánsok országútja lehet, de a buta, műveletlen, érzéketlen kritikus lólábát előbb-utóbb felismerik. Mintha azonban újabb könyvszemlénk ménese ilyen irányú derülátásomra is csattanós nem-et dobogna.

Az új magyar kritika számtalan visszássága és bonyolult téveszméi mellett ez az elmefuttatás szeszélyes rögtönzésnek hat és legfeljebb újmutatás számba megy. A kényszer szülte, a növekvő veszély, Sötér meghatározásával az irodalom „elnévtelenedése“, hiszen *már a szomszéd Ucalagon háza ég.*

RÁBA GYÖRGY

A BEFEJEZETLEN MONDAT

Ha önkényes variációval azt a címet adnánk Déry regényének: „A megkezdett mondat“, ezzel valójában ugyanazt íránk, mint a szerző a maga negatív, „befejezetlen“ jelzőjével, és mégis többet mondanánk vele. Utalnánk arra a jelentőségre, amellyel ez a monumentális írás a magyar — és tegyük hozzá az európai — irodalom történetében helyet foglal.

A magyar irodalomnál maradva: mondjuk meg, hogy — Kassák vitatható műfajú önéletrajza mellett — ezzel a művel lépünk be első ízben egyenrangú társként az európai regényirodalomba. Ha a magyar regényírás két kiemelkedő esúcsával, Keménnyel és Móriczeal mérjük össze, Keményt és Móriczot kell elmarasztalnunk egyetemességben, európaiságban; ha másokkal: Jókaival, a regényíró Babbitssal, Kosztolányival, vagy kortársaival vetjük össze, ismét csak ő marad fölül, stílusának hajlékony gazdagságával, realizmusával, a naturalizmus veszélyeit kikerülő természetességével, epikus bőségével, ritka regényírói kultúrájával és magyarságával is — ha magyarságán azt értjük, hogy az urbanizálódó magyar társadalom teljes kifejezője.

Már az eddigiekből is következik, hogy őseit első sorban nem a magyar irodalomban kell keresnünk. Ez egyébként stílusából is kiderül. Stílusa gazdag és hajlékony ugyan, de sajtóságos módon íztelen. Éppen azt fejezi ki, amit kell, se többet, se kevesebbet, mint az olyan étel, melyre, ha visszagondolunk, mindig maga az étel jut eszünkbe, sohasem

az, hogy ki főzte vagy, hol ettük. Az újabb magyar próza mesterei — és itt főként Illyésre gondolunk — feltétlenül egyénibbek, egyszerűbbek és élvezetesebbek Dérynél, de Dérynek nem is a stílusában gyönyörködünk, — mely inkább grammatikájában jellegzetes, mint ízében — mint a jellegzetes formájú és jellegtelen zamatú gyümölcs — és amellyel úgy vagyunk valahogy, mint némely illatozó bokorral: letépünk róla egy virágot és csalódva tapasztaljuk, hogy nincsen illata.

Csakugyan, az első — és első pillanatra elmarasztaló — benyomásunk az, hogy nem eredeti, hanem más nyelvből fordított — bár jelentős — művet olvasunk. Ehhez az első benyomásunkhoz nemesak stílusélményünk vezet, hanem az a meggyőző és bizonyos vonatkozásban megtevesztő légkör is, melybe olvasás közben belekényszerülünk.

Emigrációban vannak olyan kávéházak vagy klubok, melyek az ott tartózkodás rövid idejére elfeledtetik a száműzöttekkel hazátlanságukat, egy-két órára otthoni levegőt varázsolnak köréjük. Ilyen, de rendeltetésében éppen ellenkező összejövetelek levegőjét idézi Déry regénye. Az emigránsok itt nem titkolt hazafiúi fájdalmaikat megtárgyaló forradalmárok, — akik hangos nemzetközi gondjaik mellett úgy áldoznak titkos nacionalizmusuknak, mint a felvilágosult politikusok némelyike istenének — hanem elysiumi követek, az európai szellem nagy képviselői, akik mintegy illegálisan, éppen a maguk egyetemes ügyének képviselőként válnak, mint a nemzetközi összejövetelek résztvevői, — noha csak egy zugoëska az övük — térben is jelentősebbé, mint az a nemzet, amely vendégül látja őket. Felületesen ugyanis azt hinnők, hogy ez az „elysiumi“ társaság: Proust, Thomas Mann, Du Gard és a többiek teszik, — mint a jelentéktelen nemzeteskét a nemzetközi konferencia — Déry könyvét jelentősé. Pedig nyilván nem erről van szó.

Kétségtelen, hogy Proust, Mann és — bizonyos tartalmi és szemléletbeli találkozás miatt — Du Gard hatása is szembeötlő Dérynél, de ez regényének szintetikus jellegéből következik és éppen az lenne különös, ha nem így volna. Déry az európai regényírás hagyományait összegezi és ennél az összegezésnél mint kis nemzet írója, nemzeti örökségének szerénysége ellenére is, kedvezőbb helyzetben van, mint aki a regényírásnak és az írásnak oly nagy nemzeti hagyományából táplálkozik, mint Mann, Proust és Du Gard. Ők szükségszerűen idegenkednek más nemzeti irodalmaktól, vagy legalább is kevésbé kerülnek hatásuk alá. minthogy nincs szükségük rájuk. A magyarság kis száma és nemzetközi helyzete magyarázza azt, hogy nálunk a jelentős író — általában — egyúttal európai is, nemesak érzésben, hanem műveltségben is. Senkinek sem jutott eszébe például, hogy elmarasztalja a „Nyugat“ nagy költőnemzedékét nem is titkolt nyugati példaképeik miatt. Ha ehhez még hozzávesszük regényírásunk sajtóságosan elmaradt voltát, akkor Déry

érdekes irodalomtörténeti jelentőséget nyer. Déry a mi első „nyugatos” regényírónk és azt hisszük, helyesen jelöljük ki helyét irodalomtörténetünkben, ha — időbeli fellépése ellenére is — műve alapján a Nyugat nagy nemzedékéhez soroljuk.

Persze az európai Déry egyetemességi igényéből másfajta szintézis is következhetett volna. A nagy ősök jelenlétének a regényben nem kellene feltétlenül manifesztálniuk lennie. Az igazi összegezés nem is reális — kiemelhető, kielemezhető — lenne, hanem virtuális, a mű mögött lappangó, elválaszthatatlan, kielemezhetetlen.

A Befejezetlen Mondatnak ezt a fogyatékoságát: szintézisének megfogható reális voltát, könnyen kihasználhatnók ellene. Idézhetnénk belőle részleteket, amelyek a szemléletükben, módszerükben annyira Proustra emlékeztetnek, hogy szinte azonosnak látszanak vele és, ha nem éreznénk méltánytalannak és igazságtalannak, ezt a „felfedezésünket” még a hasonló részletek összevetésével is bizonyíthatnánk. De nem az a feladatunk, hogy megakadjunk a hasonlatok kibontásának prousti módjánál vagy a Mannra emlékeztető környezet és jellemrajznál, hanem hogy azt kutassuk, amiben Déry különbözik tőlük, más és gyakran több is eszményeinél.

A regény műfaji alapelve a fikció és az eseményesség. Nem kell hosszabban bizonyítanunk, hogy a regény tárgyának fiktív volta és ebből következő eseményessége a művészet egyik alapelveinek: a tárgyi realizmusnak mond ellent. A regénynek ez az alapvető belső ellentmondása magyarázza külső formátlanságát is. A regény formatörténeti szempontból elfajult, elformátlanodott eposz. Az a valóság, amelytől a regény elszakadt, a közösség mítosza. Ezt a közösséggel együtt elvesztett mítoszt keresi már a tizenkilencedik század regényirodalma: elméleti realizmusa, később a kísérleti realizmus: a naturalizmus, végül a realizmus újabb kísérlete: a szürrealizmus.

Proust és Mann egyik módszertani újítása az volt, hogy lemondtak a realitás hamis szuggesztívóját előidéző eseményességről. Ezzel azonban körülbelül úgy csináltak, mint az orvosokból kiábrándult beteg, aki azt hiszi, ha lemond az orvosságról, meg is gyógyul. Déry nem mond le az eseményességről, de nála az esemény nem lépi túl saját jelentőségét, nem a meglepetést szolgálja.

Mivel éri hát el a valóság szuggesztívóját? Úgy látszik magával a valósággal. Valóban Déry jelentősége az, hogy lemond a fikcióról. Proustnál ebből a lemondásból napló született, Mannál pedig — aki nem mond le a fikcióról, bár iróniájával és egy-egy megjegyzésével figyelmeztet arra, hogy maga se veszi komolyan — valamilyen, hol az esszéhez, hol az eposzhoz közeledő, tisztuló, de egyáltalán nem tisztult mű.

Dérynél a regény megőrzi műfaji törvényeit. De míg eddig az volt a regényre jellemző, hogy felületi realizmusán átütött fiktív lényege, nála az a különös, hogy alapvető valósága — ha nem is rejtőzik el — igényt tart arra, hogy „ne vegyük komolyan“ tehát, hogy többnek, jelentősebbnek vegyük, mint a valóságot. Dérynél a valóságnak műfaji igényei vannak: nem a műfaj van a kifejezésre törekvő valóságért, hanem a valóság a műfajért, amely kifejezi. Ez nemesak táj és hangulatképeiből, — ezekből a valóság elemeiből szőtt és a valóság egészéből differenciált irreális rajzokból — stilizált jellemeiből és stilizált életképeiből derül ki, hanem — kevésbé döntő jelentőséggel — egy játékos elszólásából is, mikor valahol valamiről azt írja, hogy ez a regény kedvéért van így.

Azt állítottuk, hogy a Befejezetlen Mondatban az esemény nem lépi túl jelentőségét, nem a meglepetést szolgálja. Tegyük hozzá, hogy a valóságot szolgálja, ami olykor meglepő is lehet. Arra a minden esetlegességtől megtisztított valóságra gondolunk, mely Déry jellemeinek immanens tulajdonsága. A Befejezetlen Mondat realitása ugyanis a jellemek valósága. Bizonyára többeket meglepett a regény történelmi háttér, a biztos kézzel rajzolt polgári társadalom, az illegálisan dolgozó kommunista párt, a jelentőségében felismert gazdasági válság és általában a remekül sikerült korrajz. De akik elsősorban a „társadalmi“ regényt látják benne, azok bizonyára nagyobb jelentőségűnek tartják egy politikailag pikáns — az akkori szociáldemokrata pártra vagy a kommunista párt mai vonalára kompromittáló — részletét, mint például Keztyűs vagy a borbély figuráját. Pedig nyilvánvaló, hogy ebben a regényben elsősorban a jellemeknek van jelentőségük és az események, a társadalmi és politikai háttér csak annyiban érdekes, amennyiben a különböző típusok tudatában tükröződik. Déry regényalakjai szuverén jellemek, akiknek sorsát végső fokon nem társadalmi körülményeik döntik el. Ez a — felületesen vitatható — tétel akkor világosodik meg, ha a regény ama fejezeteire gondolunk, amelyekben egy-egy alakja társadalom fölöttivé — mi úgy mondanánk emberfölöttivé — növekszik: melyekben az emberi indulatok és szenvedélyek elsődleges valóságukban jelentkeznek. Gondoljunk csak Péter halálára, amely a társadalmi körülményektől függően — ha nem játszik bele Péter mesterien elemzett irracionális határozatlansága — Lőrincz halála is lehetett volna. Gondoljunk a Marx Hof hőseire: a Stranski házaspárra, akik a halált választják, noha választhatnák az életet is, mint fiúk. Gondoljunk a legmegrendítőbb részletekre: a nagy szerelmek felejthetetlen leírására: az özvegynek és Wavrának szakítására, Lőrincz és Éva viszonyára, vagy Éva és Ábrámovics szerelmére. Vagy gondoljunk azokra a részekre, amelyeknek története ezerkilencszázötven után játszódik le, és ame-

lyeknek realitása — a társadalmi háttér homályában tartásával — semmit sem veszít érvényességéből.

Déry műve nem társadalmi regény, — mellékesen az is — hanem az emberi szenvedélyek könyve. Hősei nem az események — mint a naturalizmuséi — hanem a jellemek. Ezért több is, kevesebb is, mint a regény általában. Kevesebb, mert az események elveszítik benne sorsmeghatározó szerepük kizárólagosságát, több, mert egy-egy szereplője az eseményekből is tükrözi jellemében mindazt, ami sorsának betelejesedéséhez szükséges.

De, mint már említettük, a Befejezetlen Mondat valóságának műfaji igénye is van. Ez már az eddigiekből is kitűnik, hiszen a szerelemnek és a halálnak ez a sűrített, tömény drámája maga is inkább műfaji, mint tényleges valóság. De a műfaji igény másutt is fellelhető. A „stilizált“ fejezetekre gondolunk.

A valóságban nincsenek tiszta műfajok. A tragédia vagy a komédia a valóság stilizálása, tragikus vagy kómikus mozzanatának kiragadása és általánosítása a többi mozzanat rovására. A tiszta műfaj valójában olyan, mint a népdalok „ákácillatú uccája“, amely valójában éppúgy tárgyiszagú is, mint amennyire akácillatú. És mégis, van is, nincs is akácillatú ucca, mint ahogy van is, nincs is tiszta tragédia vagy komédia. Mert a „tiszta“ műfaj lényege az, hogy az író kiragad a történelemből egy tragikus vagy kómikus mozzanatot — Péter halálát, Ilona és az özvegy alkudozását, a Marx-Hof ostromát — és aztán mindazt, ami ezenkívül történik, tragikussá vagy kómikussá stilizálja.

Ez a stilizálás jól megfigyelhető például az öreg borbélynál lejátszó mulatság leírásában. Péter „véletlen“ halála, ez a határozatlan, a tragikum és a kómikum között ingadozó, végül tragédiába eső esemény, még mielőtt megtörténnék, visszaveti fényét az egész mulatságra, mely maga is mindvégig kísértetiesen imbolyog a tragédia és a komédia között, hogy az irodalom egyik legmegrendítőbb groteszk regényrészlete szülessen belőle. A valóság nyilván nem ilyen „tisztafajú.“

De a műfaji igény a regény szerkezetében is megnyilatkozik. A történet nem előttünk sorról-sorra bontakozik ki, hanem már kezdetkor befejezett. Déry gyakran maga is utal arra, ami később történik, és olyan eseményeket, amelyek a valóságban meglepőek, még mielőtt bekövetkeznének, „elárul“. És ez Déry regényének „alapvető stilizáltsága.“ Nem úgy nyújtja felénk művét, mint a valóság darabját, hanem műalkotásként, mely önmagában is érvényes és éppen ezért nem hazug, mint a részletek, hanem teljes, mint maga a valóság.

Déry fölülnyes művészetét meggyőzően mutatja szakítása a nagy realizmus hagyományaival. A realizmus folyamatosan, szinte adatsz-

rően építi föl a jellemeket, és fejlődésük jelentős fordulataiban aprólékosan elemzi őket. Déry ennek gyakran az ellenkezőjét teszi. Hasonlítsuk össze például a Thibault-esalád Jacquesjának a javítóbeli átalakulását Péter hasonló átalakulásának rajzával. Du Gard sokat és részletesen ír erről, Déry úgyszólván semmit. Mégis avval, hogy csak a megelőző és az átalakult Pétert mutatja be, a jellemzésnek evvel a negatív módjával, olyan határozott képet kapunk a javítóbeli Péterről, amelyet részletes jellemzéssel aligha kaphattunk volna. Ugyanígy Lőrincz feleségének képe teljesebb abból a negatív formából, amelyet halála Lőrinczben hátrahagy, mintha többoldalas jellemzésből ismernénk meg.

Természetesen — mint a legnagyobb alkotásoknak is — Déry művének is vannak hibái. De illő-e valamilyen nagy műalkotást ünneplő hangulatban a szobrász vésőjének jelentéktelen megcsúszásáról, vagy az alkotás anyagának kisebb-nagyobb hibáiról beszélni. Akkor teljesítjük kritikusi feladatunkat, ha ünnepeljük és nem bíráljuk a megkezdett mondatot. Így lehetünk méltóak folytatásához.

MAJOR OTTÓ

AZ ELMULT ÉVAD KIÁLLÍTÁSAI

Bebizonyosodott ebben az évadban, hogy azoknak van igazuk, akik az összefoglaló nagy seregszemlék helyett az egyéni bemutatások sikerreitől várják képzőművészetünk társadalmi visszhangját. Az évszakokhoz kötött tárlatok, a festészeti és szobrászati tömegfelvonulások használhatatlanok az érdeklődés maradandó fölkeltésére, mert csupán futólagos és átlagos benyomást keltenek, az elmélyülésre, a komoly intellektuális élményre módot nem nyújtanak. Pedig a Szabad Nemzeti Kiállítás az idén is, ezúttal másodízben, a közönség gyors felvilágosítására vállalkozott, arra a merész feladatra, hogy egyetlen alkalommal, mintegy ötszáz kép vagy szobor felsorakoztatása révén ismertesse meg a látogatókkal a magyar művészet egészét. Az eredmény nem volt kielégítő, a nagyközönség oly vegyes emlékekkel távozott a korszerű törekvéseket illetően, hogy helyes értékelésre csak a legritkább esetben juthatott. A konzervativizmustól az absztrakeiőig minden irányzat képviselőt kapott, de statisztikailag olyan magas számarányban, hogy elsőrendű művekről nem is lehetett szó. Eltekintve attól, hogy a tájékozatlanok, éppen a zsúfoltság miatt inkább a gicceset, a feltűnőt jegyezték meg. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a gyakorló művészek nagyrészt nincsen mód kizárni az ország jelenkori kultúréletéből, mert nem szűkíthető minden képzőművészeti esemény annak a tizenöt-húsz mesternek a megnyilatkozására, akiknek időtálló tehetségéről már

meggyőződhetett a kritika. Az igaz kiválasztódás csupán kiterjedt és széleskörű mozgalomból történhet, háttérrel és bőséges termőtalajt kell biztosítani a legkiválóbbaknak is, mert a jeges magányban maguk is elsatnyulnának. Kavargó, nyüzsgő néma személyzet nélkül, a mezei hadak mozgalmassága nélkül a főszereplők, a hősök cselekedetei se kapnának hangsúlyt, ami viszont gazdag, bőséges, sokoldalú művészeti tevékenységet tesz kívánatossá. Itt természetes, hogy sokan lesznek a hivatalosak s csak kevesen a választottak, ami azonban egyáltalában nem mond ellent a művészettörténet tapasztalatainak.

A kérdés csak annyi, hogy nem veszélyes-e, ha minden rendű és rangú képzőművészt egyszerre, vagy legalább is terjedelmes csoportokban vonultatnak föl a kiállítás-rendezők? Vitathatatlan, hogy e téren a helyes gyakorlat csak az alapos megismertetést követheti, külön-külön életművek, egyéni produkeciók tanulmányozásával. Eleven és változatos folyamatosság, gondos körültekintési lehetőség készíti csak elő festőink és szobrászaink népszerűségét, de semmiesetre se a sebtiben összeállított, vásári tumultus, ahol csak sokat lehet látni, jót azonban ritkán. Érdeemes megemlíteni, hogy az elmúlt kiállítási szezonban ez a tétel öntudatlanul is beigazolódott. Számos kis helyiségben rengeteg tárlatocskaja zajlott le s így részletekben lépett a nyilvánosság elé műtermeink világa. A művészet társadalmi elhelyezkedésének bizonyíthatóan ez az egészséges fejlődési iránya, mert a sok elszórt és minduntalan visszavisszatérő alkalom által válnak hozzáférhetővé az érdeklődés számára a műtárgyak, a festmények és plasztikák eszméi. Még ha egyöntetű tudást nem is szolgáltat az ilyen széthulló, szövevényes tárlat-politika, közvetlen megértésre, többszöri találkozásra állandó aktualitása segítségével minduntalan megteremt a feltételeket.

Fővárosunk a legnyugodtabb békeévekben se nyújtott ennyi magasrendű képzőművészeti látványt a műértőknek és műbarátoknak, mint a demokrácia második évében. Nem véletlen, hogy az újjáépítés éppen ezen a téren haladt oly gyorsan előre, hiszen nem csak a romokat kellett eltakarítani és a hiányokat pótolni, hanem az évtizedek óta lappangó és háttérbeszorított anyagot is napfényre hozni. Ezer és ezer remekmű várt ez országban közönségre, olyan alkotások, melyeket a letűnt rendszer nem engedett érvényesülni s amelyek elfelejtve vagy titkolva várták a felszabadulás napját, amikor tanulságuk, világnézetük és szépségük mindenki tulajdonává válhatott. A majdnem száz kiállításból a legjelentősebbek az elmúlt évtizedek elhallgatott és üldözött nagyságait vezették a nemzeti figyelem középpontjába. Elsőnek Csontváry Tivadar lenyűgöző látomásai vonzották magukhoz a dolgozók ezreit, hogy megéafojlanak minden olyan balhiedelmet, mely a modern ízlést, a különleges stílust a beavatottak szűk körének sajátítja ki.

Mese, varázslat, képzelgés és révület, rögeszme és megszállottság keresett kifejezést hatalmas vásznain s az alakító erő, képességeinek a tisztasága mégis a művészi realizmus nagyszerű példáit utalta át az utókornak. Nem volt nehéz az új helyzetben megtalálni az utat a tömegek felé.

De a többiek is, akik 1946—47 folyamán sorra kerültek az elhunytak közül s akik a reakciós közvélemény-irányítás miatt meglehetősen ismeretlenek maradtak mindezeideig, most általános megértéssel találkoztak. A bíráló dicsérő hangnemben, tisztelettel emlékezett meg róluk, a látogatók pedig nagy számban fordultak értékeik felé. Gulácsy Lajos közvetlenül a Csontváry örökségét őrizgette. Az elvárásolt esodaváros, Na-Conxypan polgáraként nemlétező történeteket adott elő, hihetetlen látomásokat közölt, de mindenkor annyira valóságos festői eszközökkel, hogy még a lehetetlent is elfogadhatóvá tette. Művészetének legkiemelkedőbb darabjai találóan érzékeltették néhány hónap előtt, hogy a történelmi és lélektani bizonytalanság ellen csak az alkotó elme szerezhet védelmet s a rossz idegrendszer, beteges előérzet, riadt válságpszichózis csupán a teremtő munka örömeiben lelhet megnyugvást.

Nagy Balogh Jánost a Medikus Kör fiataljai hozták a diákság szemei elé a Szépművészeti Múzeum raktárából s meg is értették, hogy a szegény munkásember példátlan erőfeszítésének lettek a tanúi, melyet a magas műveltség és az alkotó képesség birtokbavételére folytatott. Történelmi súlyú festőisége, megdöbbentő formálóreje, az építő kultúra leghitelesebb változatával foglalkoztatja új hívőit, ami a halhatatlanság fokán a proletár sors megpróbáltatásaihoz kapcsolódott. Esméltető és lelkesítő volt pályájának mindegyik állomása, mely a keserves tökéletesedést, a nép fiának elszánt akaratát példázta. S a tanúságtevés további dokumentumokkal rendelkezett a többi kiállításon is. Kernstok Károly oeuvre-jéből adtak ízelítőt a Biblioteca-Officina vezetői. Az új magyar festészet legősztönzőbb problematikusa tűnt fel a falakon legtermékenyebb ötleteivel, mozgékony jellemével, töprengő természetével, abban a formában, amiért a kortársak húsz-harminc évtendő előtt a legmegéjtőbb nevelőnek tartották. Ezerestere volt a pikturának, fúró-faragó, pihenéstelen kísérletező, a gyakorlati és elvi szempontok fáradhatatlan boncolója, aki nem tűrte egy perere se a megállást a művészi munka közben. Sokan vitatják műveinek értelmességét, de senki se kétli hatásának fontosságát. Annak a profétai szerepnek a szükségességét, mely a művészet formai forradalma mellett a szocialista állásfoglalás követelményét is hangoztatta. Ezzel a gondolattal viszont el is érkeztünk az évad legkimagaslóbb eseményének, a Dési-Huber István emlékkiállításnak a megemlékezéséhez. Az itt kiállított százötven kép is azt tanúsította, hogy az ideológiai félrevezetés, a politikai elnyomás, az anyagi kiszol-

gátlatottság sem akadályozhatta meg, hogy legtehetségesebb művészeink ne szólaljanak fel a nép, a nyomorultak, a kizsákmányoltak mellett. A tavalyi Derkovits Gyula kiállítás után ezúttal is tudomásul vehette minden kívülálló, hogy a legönállóbb és a leghaladóbb mesterek egyben a történelmi igazságért indított harc bajnokai is voltak. S hogy a jó minőség lett a legkiválóbb eszköz a dolgozók öntudatának a megszilárdítására. Dési-Huber a munkásmozgalom egyik tevékeny alakjaként dolgozott a szakszervezetek keretei között s festészete ezáltal a legmagasabbrendű emberi szolidaritássá nemesedett. A magyar milliók ugyanúgy érzékenyebb festőink is elhagyták a semleges szépelgés nyugalmát, s erőteljes támadást kezdtek a rabtartók ellen. Ezt a támadást válogatott fegyverekkel küzdötték végig, mert még esztétikailag is különbeknek bizonyultak, mint a védők, a kiváltságosak, a polgári tetszelgők és öncéluak.

E magatartás egyik legkorábbi képviselőjének, a Párisban élő nagy magyar művésznek, Pór Bertalannak a grafikáit tanulmányozhatták ezen a tavaszon az érdeklődők. A 19-es proletárforradalom képzőművészeti ügyvitelének egyik irányítója tért vissza, legalább is rajzain keresztül jelképesen a hazába, hogy huszonnyole év után jelezze, hová emelkedett az emigráció nehézségei ellenére. Figyelmeztető konzekvencia vonható le valamennyi lapjából: ez a formalizmus, modernség, progresszió elméleteire vonatkozik. Tudomásul kell venni, hogy a lényegkereső ábrázolás, a kifejező és diszítményező modor, az elvonatkoztató eljárás se nélkülözheti az értelmet, nem mondhat le az érzékelhetőségről, az optikai logikáról. A jelenség magváig, vázáig visszavonuló ábra is ragaszkodni kénytelen egyfajta minimális realitáshoz, mely ugyanakkor az egyszerűség, a képzet gazdagság erényeit is őrzi. Pór Bertalan személye kellő fedezet arra, hogy a valóság jelenléte nem igényesökkenés a művészet legmagasabb rangjával szemben.

Az évad további számottevő ajándékokkal halmozta el a felfigyelőket. Élő mestereink közül, beleszámítva az idősebbeket csakúgy, mint az ifjabbakat, azok mutatkoztak be, vagy jelentek meg újra, akik a legtermékenyebb elmélkedésre indítanak képzőművészetünk tüneteiről. A kispasztikához szobrászatunk nesztora, Vedres Márk készített alapvetően végleges megoldásokat. Ferenczy Noémi a gobelin tekintélyes és szépséges műfajával az iparművészeti értékítélet egyenrangúságáról érvelt, a jellemzés és harmonizálás olyan tökélyét hozva létre, hogy a művészkedés legősibb szándékait tudta föltárni hódolói előtt. Bokros-Birman Dezső szobrai és rajzai a gátlástalan alakító ösztön önkéntelen megnyilvánulásait elevenítették meg, ami különleges elégtétel a közelmúlt műtermi óvatosságával szemben, mert megszabadult a gátló műgond felesleges aggályaitól s ismét a lázas, indulatos hevületeknek sze-

rez elismerést. A fiatalok közül a legígéretesebbek már a társadalmi felelősség, a történelmi változás nyomait hordják műveiken. Fenyő A. Endre, Duray Tibor, Szabó Iván, Kurucz Dezső, Kasznár Aranka, Oelmaecher Anna, Házy Károly László a stílus erősödésével a kollektív kötelességek vállalását is hangsúlyozza. Az új nemzedék viselkedésében a közösségi együttérzés egyre általánosabb lesz, nem egyesek nekibátorodása eszupán, messianisztikus elszántsága a börtönnel, üldöztetésével szemben, kismimizettsége mozgósította szellemi életünk legjobbjait, s mint ahogy József Attila és a népi irodalom tiltakozott a türehetlen állapotok ellen, de őszinte félelemnélküli, természetes célkitűzés, egy boldogabb kor egy séges válasza az események beigazolódása mellett.

Ha mégis örülni lehetett egy-két reprezentatívabb csoportkiállításnak, az inkább az utánpótlás területén kövekezett be. A főiskolások, népi kollégisták, újonnan végzetek, szabadiskolások egymásután három különböző fölvonulásban engedték bepillantást műhelyükbe. A Szinyei Társaság fiataljai, a Magyar Ifjúság Országos Tanácsának művész tagjai, a Derkovits népi kollégium tanulói állították ki tanulmányaik eredményét. Jó készülségről, komoly tájékozottságról tettek tanubizonyyságot. Talán még nem művészet amit csinálnak, legalább is nem a szónak korszakot meghatározó értelmében, de alapnak megbízható és termékeny. A tudás tekintetében indokolt reményre jogosítanak, ezután már csak az idő szavát kell meghallaniok, az emberi tartalmat kielemezniük és a mondanivalókkal megtöltödniök, hogy méltó folytatói és beteljesítói legyenek az elődök, az előttük járók hivatásának.

POGÁNY Ö. GÁBOR